

- з ХХІ ст.: Історичні нариси : у 2 кн. / редкол. : В. А. Смолій (голова колегії), О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін. – К., 2010. – Кн. 1. – С. 682–696.
13. **Клец В. К.** Документы по истории немцев Украины периода Второй мировой войны в коллекции Государственного архива Днепропетровской области / В. К. Клец, И. В. Шевцова // Вопросы германской истории: сб. науч. тр. / редкол. : С. И. Бобылева (отв. ред.) и др. – Д., 2003. – С. 158–182.
  14. **Клец В. К.** Оккупационный режим и организация работы учебных заведений Днепропетровской области в период второй мировой войны (1941–1943 гг.) / В. К. Клец / Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. – Вип. 1 : матеріали Першої міжрегіон. іст.-краєзн. конф. (8–9 жовтня 1998 р., м. Дніпропетровськ) / редкол. : А. Г. Болебрух (відп. ред.) та ін. – Д., 1998. – С. 290–295.
  15. **Клец В. К.** Повседневная жизнь немцев Украины в условиях нацистской оккупации (1941–1944) / В. К. Клец // Два с половиной века с Россией (к 250-летию начала массового переселения немцев в Россию) : материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. Москва, 24–27 августа 2012 г. – М., 2013. – С. 474–489.
  16. **Клец В. К.** Освіта в німецьких та менонітських поселеннях України періоду окупації в роки Великої Вітчизняної війни / В. К. Клец // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. / редкол. : С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д., 2012. – Вип. 10. – С. 289–302.
  17. **Ковалев Б. Н.** Повседневная жизнь населения России в период нацистской оккупации / Б. Н. Ковалев. – М., 2011. – (Живая история: Повседневная жизнь человечества).
  18. **Лауер В.** Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / В. Лауер; пер. з англ. С. Коломійця, Є. Ровного. – К., 2010.
  19. **Родионов В.** Расовые мифы нацизма. Врага надо знать! / В. Родионов. – М., 2010. – (Секретные материалы III Рейха).
  20. **Соколов Б. В.** Оккупация. Правда и мифы / Б. В. Соколов. – М., 2002.
  21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3676, оп. 1, спр. 30.
  22. Там само. – Оп. 4, спр. 4.
  23. Там само. – Спр. 96.
  24. **Buchweiler M.** Volksdeutsche in der Ukraine am Vorabend und Beginn des Zweiten Weltkriegs – ein Fall doppelter Loyalität? / M. Buchweiler. – Gerlingen, 1984.
  25. Verzeichnis der deutsche Siedlungen im Gebiet Dnjepropetrowsk / Bearbeitet von Dr. K. // Heimatbuch der Deutschen aus Rußland. 1958 / Bearbeitet von Dr. Karl Stumpp. – Stuttgart, 1958. – S. 187–190.

*Надійшла до редколегії 04.01.2015*

УДК 94:327](100)«1980/1989»

**О. В. Немич**

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

## **ЛОКАЛЬНІ КОНФЛІКТИ 1980-х рр. У БЛИЗЬКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ ТА ІНТЕРЕСИ «ГРУПИ СЕМИ»**

Досліджено локальні конфлікти 1980-х рр. у Близькосхідному регіоні та інтереси «Групи семи». Виявлено та висвітлено мотиви держав G7 у врегулюванні близькосхідних локальних конфліктів.

**Ключові слова:** «Група семи», G7, ОПЕК, Афганська війна 1979–1989 рр., Ліванська війна 1982 р., Ірано-іракська війна 1980–1988 рр.

© Немич О. В., 2015

**Немич Е. В. Локальные конфликты 1980-х гг. на Ближнем Востоке и интересы «Группы Семи».**

Исследованы локальные конфликты 1980-х гг. в Ближневосточном регионе и интересы «Группы семи». Обнаруженные и освящены мотивы государств G7 в урегулировании ближневосточных локальных конфликтов.

**Ключевые слова:** «Группа семи», G7, ОПЕК, Афганская война 1979–1989 гг., Ливанская война 1982 г., Ирано-иракская война 1980–1988 гг.

**Nemych O. V. Local conflicts of the 1980s in the Middle East and the interests of the Group of Seven.**

The author studies local conflicts of the 1980s in the Middle East and the interests of the Group of Seven. The purpose of the article is to represent the motivations of G7 of solution local conflicts of the 1980s in the Middle East. The author identified that interests of Group of Seven in resolving of local conflicts 1980s in the Middle East are can be determined by numbers of economic and political factors. This article is based on the analysis of sources and historiography.

As a result of this research the author came to the conclusion that control over it – in terms of pricing policy accomplished OPEC – was an important precondition for the economy depended on oil imports of G Seven countries. Political motives component of G7 participation in resolving local conflicts in the Middle East was the trying to prevent the spread of Soviet influence on this region. Priority actions in shaping strategy of Seven countries were actually delegated to the United States, who played the leader of the Western world in the fight against the socialist camp.

As a result shown that the motives solution of local conflicts in the Middle East for the Group of Seven countries were built on its own geopolitical and economic interests, rather than on a deep analysis of the internal causes of crises in Afghanistan, Lebanon or Iran.

**Keywords:** Group of Seven, G7, OPEC, the Afghan war 1979–1989, Lebanon War in 1982, the Iran–Iraq war of 1980–1988.

Світова система, що знаходиться у стані структурної динаміки, залучає до своєї орбіти не лише головних гравців, але й менш впливові країни. Останні вимушено стають заручниками ситуації у боротьбі мега-політій. Як це неодноразово відбувалось в історії, найбільшій значущості за таких умов набуває необхідність формування певної системи колективного нагляду за геополітичною ситуацією, важливість обмеження гравців, що діють за агресивними сценаріями, здійснення спільного пошуку вирішення складних політичних проблем. Діяльність «Групи семи» була саме таким прецедентом спроби запровадження колективного контролю та обговорення міжнародних проблем. Регіональні конфлікти минулого потребують ретельного і всебічного вивчення: причини їх виникнення, мотиви учасників, стратегія і тактика досягнення своїх цілей різними сторонами протиборства, способи політичного врегулювання таких конфліктів.

У локальних конфліктах на Близькому Сході, зокрема Афганській війні 1979–1989 рр., Ірано-Іракській війні 1980–1988 рр. та Ліванській війні 1982 р. з особливою гостротою проявилися два фактори світової політики: ресурсний (нафтовий) та ісламський чинники. Значення нафтового зрештою зумовило необхідність відстоювання Заходом своїх інтересів у регіоні за допомогою застосування збройних сил. Ісламський чинник призвів до радикалізації ставлення населення країн Перської Затоки до дій зовнішніх держав, до його антизахідної налаштованості.

«Група семи» (G7), як форум найрозвинутіших країн світу, виступає керманічем міжнародних відносин, і в той же час знаходиться у прямій залежності від регіональної політики. Близькосхідний регіон завжди займав особливе місце у роботі «Групи семи», мотиви її зацікавленості в ньому спробуємо розкрити в даній статті.

В історіографії відсутні концептуальні дослідження мотивів роботи «Групи семи» над проблемами врегулювання локальних конфліктів. Одночасно існує зна-

чна кількість праць, присвячених окремим аспектам даної проблеми. Їх можна умовно поділити на два блоки.

До першого належать роботи, присвячені проблемам безпеки в Близькосхідному регіоні. Монографія російського дослідника У. Шаріпова досліджує нафтову політику між країнами Перської затоки та державами-нафтоімпортерами. Автор розкриває сировинну проблему як складову міжнародних економічних відносин у останній чверті XX ст., що, на його думку, стала причиною низки війн у зазначеному регіоні. Хоча особливу увагу У. Шаріпов приділяє політиці США та Франції у регіоні Перської затоки, але він також побіжно торкається і діяльності «Сімки» [35]. При цьому дослідник переважно піднімає на поверхню «таємниці» дії лише сировинного фактора інтересів країн Заходу у конфліктах Близькосхідного регіону.

Робота українського політолога-міжнародника О. Коппель у цілому стосується проблем безпеки Перського регіону [27]. Автор досліджує ступінь ефективності безпеки цієї зони з огляду на вплив «центросилової динаміки» суб'єктів міжнародних відносин на територію, що досліджується. Авторка робить висновки, що протягом останніх трьох десятиліть XX ст. саме США забезпечували лідерство у підтримці регіональної безпеки у регіоні Перської затоки.

Вітчизняний політолог Ю. Скороход, досліджуючи шляхи та механізми розв'язання Ліванського конфлікту, дещо гіперболізує роль ООН та США у його перебігу та вирішенні. Дослідник зазначив, що «Сімка» не стояла осторонь врегулювання Ліванського конфлікту, тим не менше роль «Групи» у цьому питанні не була розкрита [33].

Другий блок історіографічної бази складають праці, присвячені діяльності «Великої сімки». Дослідження західних науковців – Н. Бейна [2], Дж. Кіртона [14], Р. Пентилля [30] – стосуються розгляду діяльності «Групи» як «глобального концерну миропорядку». Автори роблять спробу співставити діяльність форуму семи промислово розвинених країн у сфері регулювання безпеки у світі із зусиллями Організації Об'єднаних Націй. Цікаві аспекти проблеми відображені також у інших статтях Дж. Кіртона: «Саміт семи держав, як новий інститут безпеки», «Від колективної безпеки до Концерну: ООН, «Група восьми» і глобальне управління безпекою» [14].

Р. Пентилль розглядає «Сімку», як засіб, стратегію щодо досягнення політичного домінування США на міжнародному просторі [30]. Російські політологи Ю. Лілеїна [28] та М. Сафонова [32] зробили спробу дослідити роль та місце «Групи» у процесах підтримання міжнародної безпеки та у формуванні підходів G7 до її забезпечення.

Джерелами дослідження, що презентується, стали офіційні документи засідань «Групи семи», які відображають рецепцію нею локальних конфліктів та діяльність G7 щодо проблем Близького Сходу. До них відносяться: Політичні декларації [17; 18], спеціальні декларації [19] та комюніке [3; 5–11]. Другим блоком джерел є документи стосовно обговорень ситуації на Близькому Сході в Конгресі США [15; 16]. Вони дозволяють визначити позицію лідируючої у Клубі країни з питань близькосхідного регулювання.

В основі діяльності «Групи семи» з урегулювання близькосхідних конфліктів знаходиться система мотивів та інтересів. Їх можна поділити на два блоки: економічний та політичний.

Економічний блок мотивів та інтересів складається з факторів, що представлені в першу чергу проблемами контролю й розподілу енергоресурсів. На промислово розвинуті країни Заходу та Японії у 1980-х рр. припадало 73–75 % світового

нафтового імпорту. А саме, доля нафти в імпорті станом на 1975 р. становила для США 27,3 %, Японії – 44,3 %. Для країн ЄС ці показники виглядали таким чином: для ФРН – 17,7 %, Італії – 27, Франції – 22,9, Англії – 17,9 %. На 1980 р. ситуація дещо змінилася, і показники збільшилися: для США – 32,8 %, Японії – 50, ФРН – 22,5, Італія – 27,9, Франція – 26,6, Англія – 13,5 % [35, с. 45–48].

Отже, держави «Сімки», як найпотужніші економічні та промислові центри світу, виступали основними споживачами нафтових продуктів. У той же час, їх власний ресурсний потенціал був надзвичайно низьким (енергетичні запаси у них або відсутні, або наявні у недостатній кількості). З огляду на це, цілком логічною була зацікавленість Заходу у встановленні контролю над нафтоносними регіонами і, зокрема, Близьким та Середнім Сходом, де, за сучасними підрахунками, сконцентровано до 58,2 % від загальносвітових запасів нафти [24, с. 19].

Значною мірою саме в результаті нафтового ембарго й була у 1975 р. організована Група Семи (або «Клуб Семи») у складі США, Великобританії, Франції, ФРН, Канади, Італії та Японії. Головною метою першої зустрічі Клубу у м. Рамбуйє (Франція) стала необхідність послаблення негативного впливу енергетичного колапсу на господарства її країн-учасниць. Зокрема, обговорювалися питання скорочення залежності її держав від країн-експортерів нафти та зниження взаємозв'язку народного господарства із нафтовими технологіями [5; 34, с. 76].

На саміті 1977 р. держави «Сімки» зосередилися на питанні залежності їх економік від цін на нафту. У комюніке зазначалося, що «Протягом декількох років країни-імпортери нафти стикатимуться з істотним дефіцитом платежів та імпорту капіталу з країн ОПЕК (Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК) для їх фінансування... Тільки за рахунок скорочення нашої залежності від імпорту нафти і підвищення потужності нафтової промисловості багато держав зможуть імпортувати цю сировину, а дефіцит її зменшиться. Цей дефіцит повинен бути розподілений серед країн-споживачів нафти. Стратегії регулювання в країнах з дефіцитом повинні включати акцент на усуненні внутрішніх джерел інфляції та покращення міжнародних відносин у встановленні цін» [8].

У підсумковому документі зібрання, яке відбулось у Бонні в 1978 р., також було приділено велику увагу питанням зменшення енергозалежності західних країн. Зокрема, США зобов'язувалися з метою скорочення імпорту нафти збільшити видобуток вугілля [9].

У 1979 р. країни-члени «Сімки» виказали жаль із приводу рішень, прийнятих на Конференції ОПЕК. Їх, зокрема, занепокоїло «необґрунтоване підвищення цін на нафту» [10].

Наступного року держави Клубу звинуватили ОПЕК у тому, що вона своїми діями дала поштовх прискоренню інфляції та безпосередній загрозі великої економічної рецесії та безробіття в промислово розвинених країнах. До того ж, члени ОПЕК підірвали, а в деяких випадках практично знищили, перспективи зростання економіки у країнах, що розвиваються [8]. «Сімка» констатувала, що ОПЕК грає «проти правил» ринкових відносин.

Отже, цілком логічною була зацікавленість Заходу у становленні контролю над нафтоносними регіонами. Надзвичайне значення нафти для розвитку міжнародної економіки та окремих держав перетворили «нафтові регіони» у центри стратегічних змагань Заходу та Сходу, США і СРСР. Таким чином, економічний фактор тісно переплівся з політичним.

Політичні інтереси держав «Сімки» полягали у врегулюванні революційного руху на Близькому Сході [17–19]. Ситуація неодноразово обговорювалась на щорічних нарадах Семи провідних країн Заходу [30, с. 96]. Зокрема, у 1982 р. США поставили на порядок денний питання про створення багатонаціональних сил у Перській затоці для захисту судноплавства [6].

У «Сімці» США задавали тон політичним питанням, розгляд яких і був ініційований з приходом до влади Р. Рейгана у 1989 р. Інші члени прийняли таке домінування, зважаючи на те, що їм передавалося право врегулювання економічних та інших сфер діяльності. До того ж усі офіційні документи мали завжди сім підписів керівників держав-учасниць, і рішення приймалися одностайно [2].

Хоча США у порівнянні із Європою та Японією відчували меншу потребу у нафті, їх зацікавленість у лояльних до них політичних режимах у регіоні була значно більшою. США, як провідна країна Західного світу, виступала лідером у боротьбі за стабільність міжнародної торгівлі, при цьому район Перської затоки відіграв провідну роль із точки зору нафтової та газової сировини. Крім того, цей регіон був надважливим із точки зору глобальної стратегії США [15, с. 67]. Контроль за найбагатшими нафтоносними регіонами мав полегшити Вашингтону можливість утвердження світового лідерства, сприяти перемозі у протистоянні США – СРСР, посиливши позиції Америки задля впливу на європейські парламенти та бізнесові кола [14].

Отже, політична складова досліджуваної проблеми полягала в претензіях США на контроль над енергоресурсами. На початку 1975 р. у наукових колах США розгорнулася дискусія про можливість використання воєнної сили для захоплення нафтових родовищ. Початок їй поклала публікація в журналі «Commentary» статті професора міжнародних відносин Р. Такера «До питання про американську інтервенцію». Право американців на втручання Р. Такер мотивував тим, що Західна Європа і Японія, як і раніше, залежали від Сполучених Штатів у питаннях безпеки, а доступ до нафти був ключовим елементом її забезпечення [22, с. 28]. Великою популярністю також користувалися ідеї радника президента У. Леві, який стверджував, що «нафта є міжнародною сировиною і має належати промислово розвинутим країнам» [29, с. 164].

Держпереворот в Афганістані та революція в Ірані зламали «маріонеткову» систему, впроваджену США в зоні Перської затоки. Поява альтернативних політичних режимів на Середньому Сході стала значною перешкодою для реалізації варіанта «мирного» встановлення багатостороннього контролю Заходу в регіоні Перської Затоки і Середнього Сходу.

Президент США Дж. Картер (1977–1981) не наважився надати військову підтримку режиму М. Пехлеві (1941–1979), оскільки навіть у західній пресі шах піддавався жорсткій критиці за репресії проти опозиції та порушення прав людини. В адміністрації американського президента стався розкол щодо того, чи варто вводити в Іран війська. Радник з національної безпеки З. Бжезинський виступав за інтервенцію, тоді як багато співробітників Державного департаменту вважали, що революції неможливо запобігти ніякими засобами. Делегації американських державних діячів кілька разів протягом 1977–1978 рр. зустрічалися з шахом, однак ніякої єдиної позиції за цей час виробити не вдалося. Як наслідок, шахський Іран, який вважався місцевою державою прозахідної орієнтації, випав з «Американської гри» [26, с. 387].

Політика США відносно ірано-іракського конфлікту будувалася з надією на те, що збройний конфлікт значно послабить військовий і економічний потенціал країн регіону і призведе до залежності від провідних західних країн, передусім у питаннях військового постачання, створить умови для військової присутності і прямого військового втручання [27, с. 201–203].

Коли ж у грудні 1979 р. радянські війська були введені в Афганістан, можливість ідеологічної та іншої експансії соціалізму, а разом з ними і військової активізації Радянського Союзу в регіоні Перської затоки викликала гостре занепокоєння у правлячих колах США. У Конгресі посилювалися вимоги втрутитися у вирішення політичних проблем регіону Перської затоки. У підсумку 23 січня 1980 р. президент Дж. Картер від імені Сполучених Штатів попередив керівництво СРСР: «Будь-яка спроба будь-якої зовнішньої сили встановити контроль над районом Перської затоки розцінюватиметься як замах на життєві інтереси Сполучених Штатів Америки, і такий замах буде відбито будь-якими необхідними засобами, включаючи збройну силу» [23, с. 3].

Хоча Афганістан не має безпосереднього виходу до Перської затоки, проблема вибору ним соціально-політичного шляху державного розвитку виступала в 1980-ті рр. одним із найбільш спекулятивних політичних «козирів» у розпорядженні зовнішніх політичних сил для формування потрібного їм ідеологічного клімату та міжнародних відносин у регіоні. У правлячих колах США та інших західних країн все більше наростала тривога за наслідки у зв'язку з утворенням Демократичної Республіки Афганістан [25, с. 184, 185].

У червні 1978 р. у м. Аннаполісі (США) відбувся симпозіум атлантичної групи НАТО під кодовою назвою «Морська ланка». Оскільки шість із семи країн G7 були на той момент членами блоку, рішення, прийняті на цій зустрічі, опосередковано можна вважати відображенням позиції Клубу. Обговоривши зміни в Афганістані, сторони дійшли висновку, що Америка і Захід не можуть дозволити собі такої розкоші, як займатися тільки Європою. Афганістан був оголошений ще однією зоною життєвоважливих інтересів країн НАТО, і в першу чергу США [25, с. 218, 219].

Ситуація на Близькому Сході обговорювалась і на сесії Ради НАТО у 1980 р. У прийнятій резолюції підкреслювалась необхідність застосовувати «ефективні дії в конфліктах у регіонах, що не включені до сфери дії НАТО» [12]. Відповідно до припущення, висловленого американським адміралом Ф. Трейнном, «війна між НАТО і Варшавським договором почнеться скоріше у віддаленому регіоні, такому як Близький Схід та Перська Затока», тому «НАТО не має кордонів» [27, с. 135]. Таким чином, політичний аспект протиборства соціалістичного та капіталістичного таборів був домінуючим у комплексі американських інтересів у цьому районі. При цьому це, звісно, це не знижувало стратегічної значущості нафтових ресурсів країн Перської затоки для економіки західних держав.

Ліванська війна 1982 р. була ширшим за протистояння «комуністів проти антикомуністів» конфліктом [33, с. 99]. Президент Франції Ф. Міттеран писав, що «Безпосередня причина ліванського конфлікту є те, що палестинці були вигнані зі своєї землі після створення ізраїльської держави» [27, с. 135]. Втім, позиція США обумовлювалася геополітичними інтересами США в близькосхідному регіоні, а ніяк не бажанням відновити справедливість щодо палестинського населення [1].

Адміністрація Дж. Форда розглядала ліванську кризу 1975–1976 рр. як загрозу поетапній політиці американського врегулювання арабо-ізраїльського кон-

флікту. Держсекретар Г. Кісінджер підкреслював: «Доти, поки проблема Лівану не буде вирішена, буде дуже важко зосередити увагу на досягненні прогресу у близькосхідній проблемі» [20, с. 41, 42].

План США у цьому регіоні будувався на концепції роздроблення Близького Сходу на мінідержави з метою захисту головного стратегічного союзника Вашингтона в цьому регіоні (Ізраїлю) та самої Америки [13; 31, с. 95].

Зрештою, політичний аспект на рівні стратегії протиборства світового масштабу став провідним у всьому комплексі західних інтересів у цьому районі. Однак це не змінило стратегічної значущості нафти названого регіону для Заходу.

Таким чином, інтереси «Групи Семи» у вирішенні близькосхідних локальних конфліктів 1980-х рр. можна визначити низкою економічних та політичних чинників. Регіон Перської затоки є ключовим у світовому видобутку та розподілу нафти. Контроль над ним в умовах здійсненою ОПЕК цінової політики був важливою передумовою для розвитку економіки залежних від імпорту нафти країн Клубу Семи. Політична складова мотивів участі G7 у вирішенні близькосхідних локальних конфліктів полягала у намаганнях не допустити поширення на цей регіон радянського впливу. Пріоритет у формуванні стратегії дій країнами Сімки було фактично делеговано США, які виступали лідером Західного світу у боротьбі із соціалістичним табором. Отже, мотиви розв'язання локальних конфліктів на Близькому Сході для країн «Великої Сімки» були побудовані на власних геополітичних та економічних інтересах, а не на глибинному аналізі внутрішніх причин криз у Афганістані, Лівані, чи Ірані.

### Бібліографічні посилання

1. **Adams J.** Tehran's arms buying alarms Washington / J. Adams // The Sunday times. – 1992. – June1.
2. **Bain N.** History Of The G7 Summit: The Importance Of American Leadership [Електронний ресурс] / N. Bain. – Режим доступу: <https://tspace.library.utoronto.ca/html/1807/4806/document.html>.
3. Communiqué: Declaration of the Ottawa Summit. July 21, 1981 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g7.utoronto.ca/summit/1981ottawa/communique/conclusion.htm>.
4. Cottam R. W. The United States and revolutionary Iran / R. W. Cottam // Soviet and American relations with Pakistan, Iran and Afghanistan. – L., 1987. – P. 217–243.
5. Declaration of Rambouillet. Rambouillet, France, November 17, 1975 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g7.utoronto.ca/summit/1975rambouillet/communique.html>.
6. Declaration of the Seven Heads of State and Government and Representatives of the European Communities. June 6, 1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g7.utoronto.ca/summit/1982versailles/communique.html>.
7. Declaration. Bonn, Germany, July 17, 1978 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g7.utoronto.ca/summit/1978bonn/communique.html>.
8. Declaration. June 23, 1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g7.utoronto.ca/summit/1980venice/communique/index.html>.
9. Declaration. June 28, 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g7.utoronto.ca/summit/1976sanjuan/communique.html>.
10. Declaration. June 29, 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g7.utoronto.ca/summit/1979tokyo/communique.html>.
11. Declaration. May 30, 1983 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g7.utoronto.ca/summit/1983williamsburg/communique.html>.
12. Final Communiqué of North Atlantic Council 11th-12th December, 1980, Brussels [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c801211a.htm>.
13. **Karam J.** From Kissinger to Clinton, conspiracy theories flourish in Lebanon [Електронний ресурс] / J. Karam // Al Arabiya News Wednesday, 13 August 2014. – Режим доступу:

- <http://english.alarabiya.net/en/perspective/analysis/2014/08/13/From-Kissinger-to-Clinton-conspiracy-theories-flourish-in-Lebanon.html>.
14. **Kirton J.** Coexistence, cooperation, competition: G Summits [Електронний ресурс] / J. Kirton. – Режим доступу: <http://www.g20.utoronto.ca/biblio/kirton-aspenia-2009.pdf>.
15. Nomination of George P. Schultz: Hearings before the Committee on foreign relations, US Senate, 97<sup>th</sup> Congress, 2<sup>nd</sup> session, July 13, August 1982. – Washington: Government printing office. – 1982.
16. Persian Gulf situation: Hearing before the Committee on foreign relations, US Senate, 97<sup>th</sup> Congress, 1<sup>st</sup> session, September 17, 1981. – Washington: Government printing office. – 1981.
17. Political Declaration: Securing Democracy. Toronto Summit, June 20, 1988. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/1988toronto/political.html>.
18. Political topics (Afghanistan). June 22, 1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/1980venice/political.html>.
19. Statement of Lebanon. June 6, 1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/1982versailles/lebanon.html>.
20. **Steinberg M.** Kissinger Plan for Lebanon: Death by ‘Democracy’ / M. Steinberg // Executive Intelligence Review. – may 27. – 2005. – P. 41–42.
21. The situation in the Middle East: Hearing before the Committee on foreign relations, US Senate, 97<sup>th</sup> Congress, 2<sup>nd</sup> session, July 15, 1982. – Washington: Government printing office, 1982.
22. **Tucher R.** The issue of American intervention / R. Tucher // Commentary. – January 1975. – P. 28
23. US policy toward Iran: Hearings before the Committee on foreign relations, US Senate, 100<sup>th</sup> Congress, 1<sup>st</sup> session, January 14, 16, 23 and 27 1987. – Washington: Government printing office. – 1987.
24. **Высоцкий В. И.** Мировые ресурсы нефти и газа и их освоение / В. И. Высоцкий, А. Н. Дмитриевский // Российский Химический Журнал. – 2008. – Т. LII. – № 6. – С. 18–24.
25. **Иванов Н. Ф.** Операцию «Шторм» начать раньше...» / Н. Ф. Иванов. – М., 1993.
26. Иранская революция 1978–1979 гг. Причины и уроки / под ред. А. З. Арабаджяна. – М., 1989.
27. **Коппель О. А.** Проблема безпеки Перської затоки в 70-ті – 90-ті роки : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.02 / Коппель Олена Арнольдівна. – К., 1999.
28. **Лилейн Ю. И.** Роль «Группы восьми» в обеспечении современной международной безопасности : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.04 «Политические проблемы» / Ю. И. Лилейн. – СПб., 2009.
29. **Меркс Ф.** Черная кровь / Ф. Меркс. – М., 1978.
30. **Пентилля Р.** Политическая анатомия Большой восьмерки / Р. Пентилля // Международный процессы. – 2003. – № 3. – С. 90–103.
31. **Подцероб А. Б.** Место арабских стран в системе международных отношений / А. Б. Подцероб // Вестник Московского Университета (Международ. отношен. и миров. политика. Серия 25). – 2011. – № 1. – С. 76–97.
32. **Сафонов М. В.** Роль «Большой восьмерки» в регулировании современных мировых политических процессов : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.04 «Политические проблемы» / М. В. Сафонов. – М., 2003.
33. **Скорород Ю. С.** Міжнародно-політичний та регіональний виміри врегулювання ліванського конфлікту : дис. ... доктора політ. наук : 23.00.04 / Скорород Юрій Степанович. – К., 2003.
34. **Хайнал П.** «Группа восьми» и «Группа двадцати»: эволюция, роль и документация / П. Хайнал; пер. з англ. Ф. Диденко– М., 2008.
35. **Шарипов У. З.** Персидский залив: нефть – политика и войны / У. З. Шарипов. – М., 2000.

*Надійшла до редколегії 18.01.2015*